

e-ISSN: 1694-867X
№1(4)/2024, 115-122

УДК:

DOI: [10.52754/1694867X_2024_1\(4\)_14](https://doi.org/10.52754/1694867X_2024_1(4)_14)

**ТАШМАНБЕТ КЕНЕНСАРИЕВ ЧЫНЫГЫ ИНТЕЛЛИГЕНТ ЖАНА
ПАССИОНАРДЫК ИНСАН**

**ТАШМАНБЕТ КЕНЕНСАРИЕВ – НАСТОЯЩИЙ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ И
ПАССИОНАРНАЯ ЛИЧНОСТЬ**

TASHMANBET KENENSARIEV IS A TRUE INTELLECTUAL AND PASSIONATE PERSON

Жакыпбеков Ж.Ж.
Жакыпбеков Ж.Ж.
Zhakupbekov Zh.Zh.

д.и.н., профессор, КНУ имени Жусупа Баласагына
г.и.д., профессор, Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Doctor of Historical Sciences, Professor, KNU named after Zhusup Balasagyn

ТАШМАНБЕТ КЕНЕНСАРИЕВ ЧЫНЫГЫ ИНТЕЛЛИГЕНТ ЖАНА ПАССИОНАРДЫК ИНСАН

Аннотация

Бүгүнкү күндө Кыргызстандын тарых илиминин өнүгүү процессинде, анын карама – каршылыктуу, татаал маселелери кайра каралып, ар – бир тарыхый окуянын салмагы, баалуулугу таразланып, кылдат изилденүүгө багыт коюлуп, жаңыча көз караштагы илимий эмгектер тарыхчылар тарабынан жарыяланып жаткан учур. Макалада ошондой тарыхчылардын бири, тарых илимдеринин доктору, профессор Т. Кененсариевдин тарых илимине кошкон салымы жана анын илимий теориялары, көз караштары тууралуу маалымат берилет. Т.Кененсариев элибиздин Кокон хандыгынан берки тарыхы жөнүндө көптөгөн фундаменталдуу эмгектерди жазган чоң тарыхчы окумуштуу, миңдеген студенттерди тарбиялаган чыгаан педагог, илимдин ондогон кандидаттарын, бир катар докторлорун даярдаган устат. Т.Кененсариев жалаң эле Кокон хандыгы эмес, кыргыз элинин XVIII кылымдан – XX кылымга чейинки мезгилиндеги тарыхый окуяларынын талаш-тартыштуу маселелери боюнча да өз позициясын, аналитикалык негиздеги өз көз караштарын берген.

Негизги сөздөр. Ташманбет Кененсариев, илимпоз, Кокон ханлыгы, кыргыздардын тарыхы, илимге кошкон салымы

Ачык сөздөр: Ташманбет Кененсариев, илимпоз, Кокон ханлыгы, кыргыздардын тарыхы, илимге кошкон салымы

ТАШМАНБЕТ КЕНЕНСАРИЕВ – НАСТОЯЩИЙ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ И ПАССИОНАРНАЯ ЛИЧНОСТЬ

TASHMANBET KENENSARIEV IS A TRUE INTELLECTUAL AND PASSIONATE PERSON

Аннотация

Сегодня в процессе развития науки Кыргызстана, переосмысливаются сложные исторические вопросы ее противоречивое противостояние, взвешивается ценность каждого исторического события, задаются направления для тщательного изучения и публикуются историками научные труды с новой точки зрения. Одним из таких историков является доктор исторических наук, профессор Т. Кененсариев. В статье приводятся сведения о его вкладе в историческую науку, его научных теориях и взглядах. Т. Кененсариев – крупный историк и учёный, написавший немало фундаментальных трудов по истории нашего народа со времён Коконского ханства, выдающийся педагог, воспитавший тысячи учеников, педагог, воспитавший десятки кандидатов и ряд докторов наук. Т. Кененсариев в исторической науке имел свою позицию и свои аналитические взгляды по спорным вопросам не только Коконского ханства, но и исторических событий кыргызского народа XVIII-XX веков.

Abstract

Today, in the process of developing science in Kyrgyzstan, complex historical issues and its contradictory confrontation are being rethought, the value of each historical event is being weighed, directions for careful study are being set, and scientific works are being published by historians from a new point of view. One of these historians is Doctor of Historical Sciences, Professor T. Kenensariev. The article provides information about his contribution to historical science, his scientific theories and views. T. Kenensariev is a major historian and scientist who has written many fundamental works on the history of our people since the time of the Kokon Khanate, an outstanding teacher who has educated thousands of students, a teacher who has educated dozens of candidates and a number of doctors of science. T. Kenensariev in historical science had his own position and his own analytical views on controversial issues not only of the Kokon Khanate, but also of the historical events of the Kyrgyz people of the 18th-20th centuries

Ключевые слова: Ташманбет Кененсариев, учёный, Кокандское ханство, история кыргызов, вклад в науку.

Keywords: Tashmanbet Kenensariev, scientist, Kokand Khanate, history of the Kyrgyz, contribution to science.

Азыркы учурда Кыргызстандагы тарых илиминин негизи проблемаларынын бири – дүйнөлүк коомчулуктун цивилизациялык мейкиндигине чыгуу болуп саналат. Европа өлкөлөрүндө коомдук аң-сезимдин өнүгүшүнүн цивилизациядагы маданияты XIX-кылымдын экинчи жарымында – XX-кылымда эле калыптанган.

Кыргыз эли миңдеген жылдардан бери жашап келишкен традициялык аң-сезимдеринин алкагынан чыгышып, XX-кылымда массалык түрдө европалык коомдун «европоцентризм» канондорунун эрежелери менен «жуурулушуп» жашай башташты. Проблеманы бул өңүттөн алып караганда «европоцентризм» концепциясынын дүйнөлүк деңгээлдеги маанисин танууга же жокко чыгарууга мүмкүн эмес. Ошол эле учурда европоцентризмдин кемчиликтеринин бири, алар жалпы адамзат коомунун өнүгүшүн Европалык стандарттардын өнүгүшүнүн уландысы катары карашат. Ар кандай деңгээлдеги өнүгүүнү башынан өткөрүп жатышкан элдерди «Европанын провинциясы» катары карашып, теңсинбей мамиле кылышат. Ошондуктан, алар көчмөн элдердин, алардын ичинде кыргыздардын дагы эл катары, улут катары өнүгүшүнүн өздөрүнө гана таандык өзгөчөлүгүн билишпейт, көчмөндөрдү «тарыхтан сыртта калган эл» деп мүнөздөшөт.

Кыргыз эли бүгүнкү күндө миңдеген жылдар мурун жашашкан ата-бабаларындай эмес, дүйнөлүк деңгээлдеги өнүккүн цивилизациянын шартында жашашат. Ошондуктан кыргыз элинин байыркы мезгилден берки жашоосун илимий деңгээлдеги көз карашта изилдеп, элге, келечек муундарга жеткирүү XXI-кылымдагы кыргыз интеллигенттеринин ыйык милдети. Бул проблеманы патриот интеллигенттер гана туура чече алат, себеби интеллигенттер бардык нерсени «түшүнгөн, ой жүгүрткөн акыл эмгеги менен, чыгармачылык эмгек менен кесиптенген, маданиятты өнүктүргөн жана жайылткан эл ичиндеги коомдук катмары» (Кыргызстан. Улуттук энциклопедия. 3-том. 580-б.)

Патриот, эли үчүн жанын аябай кызмат кылган Т.Кененсариевдин Кыргызстандын тарых илиминдеги, анын өнүгүшүндөгү орду, анын изилдеген төмөнкү көп багыттуу эмгектеринен билинет:

Т.Кененсариев тарыхчы илимпоз жана агартуучу катары чыгармачыл жолу кээде бууракандап, кээде жоошуган, улам жаңы тоскоолдуктарды жеңип өтпөй койбогон Аксынын Кара-Суусундай болду. Дал ушул бирде бууракандап, бирде мелмилдеген тунук дарыяга эрээркеп, айтылуу Жеңижок атабыз “Аккан суу” чыгармасын жумалап айткан касиеттүү Аксынын кулуну эле.

Эгерде көөнө доорлордогу бабалар айткандай болуп, чыгаан азаматтардын жаңы жылдызга айланып, Көктө жарыгын түбөлүктүү чачып, ар дайым жанып калат, дегенге ишенсек, анда Ташыкемдин жылдызы бизге мээримин төгүп, ушул тапта да Көктөн жанып турат. Ташыке достукка, жолдоштукка бек, адамдын көңүлүн оорутпаган, жумшак сүйлөп, баарлашып жаткан адамды өзүнө тартып алган, аны көңүл коюп угуп, так, даана, жеткиликтүү жооп берип, улуу-кичүүгө бирдей мамиле кылган, кимге болсо да жардам берүүгө даяр ак көңүл, берешен адам эле. Ташыке үй-бүлөөгө камкор ата болуп, балдар-кыздарын мыкты тарбиялап, аларга терең билим берип турмуш жолуна узаткан. Өмүр шериги Ашырайым менен окуп жүргөндө, студент мезгилде табышып, баш кошушкан болуучу. Экөөбү тең илим жолуна түшүп окумуштуу, бири-бирин көз карашы менен түшүнүп, бири-бирине аяр мамиле жасап, бири-бирин урматтап-сыйлап, бири-бирин толуктап, жарым кылым эриш-аркак жашап, таттуу күндөрдү өткөрүштү. Ташыкемин

көптөгөн шакирттери, окуучулары, аспиранттары болуп, алардын бардыгы менен тыгыз байланышып, тез-тез жолугушуп, ата-баладай мамиледе баарлашып туруучу.

Т.Кененсариев элибиздин Кокон хандыгынан берки тарыхы жөнүндө көптөгөн фундаменталдуу эмгектерди жазган чоң тарыхчы окумуштуу, миндеген студенттерди тарбиялаган чыгаан педагог, илимдин ондогон кандидаттарын, бир катар докторлорун даярдаган устат. Ал тарыхнаамада бир катар жаңы концепцияларды жаратты, парадигмаларды аныктады, илимге, коомго бир катар тарыхый инсандардын ишмердигин алып чыкты. Анын докторлук диссертациясынын негизги жоболорунун бири – көп этностуу Кокон хандыгынын тарыхы кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн тарыхынын ажырагыс бөлүгү болгондугу жөнүндөгү баалуу илимий жобо болчу.

Т.Кененсариев илимий жыйындарды уюштурууда мол тажрыйбага ээ инсан эле. Анын жеке салымы Ош шаарынын шарттуу 1000 жылдык мааракесине, Каганаттар тарыхына, кыргыз таануунун методологиялык көйгөйлөрүнө арналган жыйынды, тарыхый инсандарга (Тайлак баатыр, Нүзүп Эсенбай уулу, Полот хан, Алымкул аталык, Алымбек датка, ж.б.), ошондой эле манас таанууга арналган жыйындарды өткөрүүдө билинди.

Тынымсыз эмгектенүү, изденүү, чыгармачылык түйшүк, жоопкерчилик, адамдын энергиясын алган компьютер, кесиптик чарчоону жаратты. Ошондуктан, Т.Кененсариев өзү 450 барак жазам деп пландаштырган “Кокон хандыгынын тарыхы” жазылбай калды. Ошондой болсо да, келечекте муундар алмашып, адамдар коомунун, анын ичинде Кыргызстандын тарыхынын өнүгүүсүнүн мыкты барактарын, өз элин сүйгөн патриот жаштар, кесипкөй уул-кыздар тарыхыбызды улантып жазышаарына ишенебиз.

Ташыкем менен турмуштун ар кандай жагдайларында эмнелер баштан өттү, кандай сыноолордо бирге санаалаш, пикирлеш болдук, мына ушулар жөнүндө кыргызча айтканда «аз эле» бир, эки эпизоддорду эске түшүрүп, айтып берейин:

Биринчи эпизод: 1980-жылдардын башында мен МГУга стажировкага барып калдым. Анда Г.А.Мохова эжебиз убактылуу кафедра башчысынын милдетин аткаруучу болуп калган экен. МГУга стажировкага керектүү документтерди толугу менен бүтүрбөй эле, барып калыптырмын... Анан Москвадан Фрунзеге телефон менен кабарлап, өзүбүздүн кафедранын чечимин ж.б. документтерди алар даярдап, кайра Москвага самолет менен каттаган кишилерден мага берип жибергенге чейин 1 жума (7 күн) Ташыкем жашап жаткан, кадимки 36 этаж МГУнун башкы имаратынын «Г» секторундагы №416 комнатасында жашоого туура келди. Анткени, ошол мезгилдерде Ташын МГУда аспирантуранын СССР тарыхы кафедрасында, күндүзгү бөлүмүндө окуп жаткан (очная аспирантура). Ошол убактарда КМУнун тарых факультетинде иштеген мугалимдер, ФПКга барганда, же илимий командировкага барганда, баардыгы тең: «ошол жакта окуган Т.Кененсариевге жолугабыз, аны менен илимий иштерибиз жөнүндө кеңешебиз»,–дешип эле, ошол №416 комнатаны бары билишчү. Т.Кененсариевдин илимий жетекчиси МГУнун тарых факультетинин профессору, 20 жылга жакын Россия империясынын Орто-Азия элдерине жүргүзгөн «активдүү» жана «пассивдүү» саясаттарын, Кавказ элдери менен Россиянын XIX кылымдын ортосундагы өз ара мамилелерин тыгыз изилдеген Н.С.Киняпина эле. Мен дагы ошол «традицияны» бузбай, адеп угуп барганда, так ошо №416 комнатага, Ташыкеме барбадымбы! Мына ошол «аргасыз» документ күтүп жаткан 7 күндүн ичинде мен Ташындан МГУнун СССР тарыхы кафедрасында менин стажировкалык ишим жөнүндө сөз болуп, ал эми

жашаган жерим МГУнун официалдуу корпустарынын бири болгон ДАСта жашоого мүмкүнчүлүк болгонун угуп билдим. Стажировканын мезгилинде менин илимий консультанттарым, профессор Н.С.Киняпина менен чогуу бир кафедрада иштеген профессор М.Г.Седов экендигин дагы Ташындан угуп билип алдым. Мунун баарын айтып аткан себебим, ошол 7 күндүн ичинде, Ташындын жашап жаткан комнатасында мен өз үйүмдө жүргөндөй эле түштүктөгү туугандар айткандай, беймарал жашап жүрдүм. Кечинде уктап, эс алуунун малы келгенде, Ташыкем өз кроватьындагы ордун мага бошотуп берет да, өзү матрацты астына салып, полго эле жатып алат. Мындайды ким кылат!?

Кийин, албетте Фрунзеден, документтеримди толуктап кишилер аркылуу мага жөнөтүштү...

Анан мен закондуу түрдө ДАСка которулуп, кафедрадагы стажировкалык мезгилимди ийгиликтүү аяктап, Фрунзеге, иштеген жериме кайтып келдим.

Экинчи эпизод: Ташын Москвадан аспирантураны бүтүрүп, диссертациясын ийгиликтүү жактап, ОшМУда иштеди. Доценттик даражага жетип, ОшМУда тарых жана укук таануу факультетинде декан, андан кийин ОшМУнун проректорлук кызматтарында, ректор Б.Мурзаibraимов менен чогуу үзөңгүлөш иштеди. Ошол эле учурда өзүнүн диссертациясынын проблемаларын кеңейтип, тынымсыз изилдөө иштерин системалуу жолго коюп, 1997-жылы «Кыргыздар жана Кокон хандыгы» (Ош., 1997.) деген монографиясын жазып бүтүп, басмаканадан жарыкка чыгарды.

Постсоветтик историографиянын учурунда бул эмгек, профессионал тарыхчылардын арасында резонанс жаратты. Себеби, Россиядагы, Өзбекстандагы, Кыргызстандагы тарыхчылардын арасында, мурунтан калыптанып калган: «...Кокон хандыгы кыргыздарды эзип, салык салып, зордукчул саясат жүргүзгөн», - деген концепция үстөмдүк кылып келген. (XIX к. 30-жылдарындагы Чоро саяктарынан чыккан Атантай, Тайлактардын Кокон хандыгына каршы боштондук күрөштөрүн эске алыңыз – Ж.Ж.).

1990-жылдарда Т.Кененсариев өз эмгектеринде жогорку концепцияны сын көз менен карап мамиле кылды. Көп жылдык мээнеттенип, архивдик ж.б. булактарга таянып изилдеп, Кыргызстандагы, Өзбекстандагы окумуштуулардын эмгектерин анализдеп, иликтөөнүн натыйжасында, Ташын Кененсариев 2000-жылдардын аралыгында: «Кокон хандыгы XVIII к. – XIX к.-дын аягындагы Орто Азия элдерине бирдей орток мамлекет болгон», - деген позитивдүү концепцияны иштеп чыкты. Ташындын бул ою, келтирген жыйыктыктары Кыргызстанда дагы (К.Молдокасымов), Өзбекстанда дагы (К.Шамсутдинов) өз колдоочуларын тапты. Ошол эле учурда: «Кокон хандыгы орто кылымдардагы Орто Азиядагы феодалдык мамлекет. Өзүнүн күч кубаты, мамлекеттик структуралык түзүлүшү жагынан дагы Орто Азия элдерине орток мамлекет боло албайт. Кокон хандыгынын мезгилиндеги кыргыздардын коомдук-саясий турмушун чагылдырган элдик оозеки чыгармаларда дагы, Кокон мамлекети карапайым дыйкандарга, көчмөн турмуштагы малчы, ж.б. социалдык катмарларга зордук-зомбулук жүргүзүп келген», - деген концепцияны карманышкан тарыхчылар да жетиштүү эле. (В.М.Плоских, Д.Б.Сапаралиев, А.Жапаров ж.б.). Ушул саптардын автору дагы, экинчи көз карашты жактоочулардын бири болгон. Тарых илиминдеги мындай дискуссиялар табигый көрүнүш. Болбосо илим өнүкпөйт. Ошентип, мен дагы Ташынга: «Ташыке, сен Кокон хандыгы Орто Азия элдеринин орток хандыгы болгон, муну комплекстүү таризде дагы тереңдетип изилдеш керек деп жатасың.

Бирок, мындай жыйынтык чыгаруу али эрте...» деп айтар элем. Башка бир досторумдай мүнөзү болсо, мага нааразычылыгын билдирип, «менин оюма каршы болбо», - деп айтса да өз эрки эле да...

Мына ушундай жагдайларда мен Ташындын тарых илимине, профессионал тарыхчыларга карата кандай мамиле кыларын дааналап түшүндүм. Мен жогоруда белгилегендей, Кокон хандыгы жөнүндөгү оюмду билдиргенде, Ташыкем эч капа болбой, мени бир карап алып, күлдү дагы (күлгөндө жүзү нурланып кетчү): - «Ошондойбу?» - деп гана койду. Ташыкем эч качан өзүнөн башка тарыхчылардын пикирлерине ачууланып, жеңил желпи кишилердей кызандап, үнүн катуу чыгарып сүйлөчү эмес. Акырын гана, жылмайып күлүп туруп: «Ошондойбу», - деп койчу. Анан унчукпай эле сутканып кайсы убагы болсо да, өзүнүн ноутбугун алып, жадабай иштеп берүүчү.

Мындай мамилени, илимдеги сабырдуулукту орус коллегаларыбыз: «научная добросовестность» деп коюшат. Илимий иштер менен алектенген интеллигенттерге мындай сапат абдан керек.

Жалаң эле Кокон хандыгы эмес, 2200 жылдык тарыхы бар кыргыз элинин XVIII кылымдан – XX кылымга чейинки мезгилиндеги тарыхый окуяларынын талаш-тартыштуу маселелери боюнча да Ташыкемдин өз позициясы, аналитикалык негиздеги өз көз караштары бар болчу. Ошондуктан биз, Ташманбет Кененсариевдин тарых илиминде «өз школасы», - бар деп сыймыктануу менен айта алабыз. Бүгүнкү күндө Т.Кененсариевдин 30дан (отуз) ашык аспиранттары жана докторанттары диссертацияларын ийгиликтүү жакташып, эл кызматында жигердүү иштеп жатышат.

Бүгүнкү күндө Кыргызстандын тарых илиминин өнүгүү процессинде, анын карама – каршылыктуу, татаал маселелери кайра каралып, ар – бир тарыхый окуянын салмагы, баалуулугу таразаланып, кылдат изилденүүгө багыт коюлуп, жаңыча көз караштагы илимий эмгектер тарыхчылар тарабынан жарыяланып жаткан учур.

Ошондой тарыхчылардын бири, тарых илимдеринин доктору, профессор Т. Кененсариев тарых илиминин майданындагы айтылбаган кара тактарды, советтик историографиядагы «толук илилденди» деген маселелерди, жаңыча көз карашта, күжүрмөндүүлүк менен изилдеген.

Т. Кененсариевдин тарых илиминин бийиктигине жеткен жолу 1981 – 1984 – жылдарда Москвадагы М. В. Ломоносов атындагы университеттин тарых факультетиндеги аспирантурада окуган мезгилинде башталган. Ошол эле жерде өз мөөнөтүндө «Экономическая политика царизма в Киргизии в конце XIX– начале XX вв.» деген темадагы кандидаттык диссертациясын ийгиликтүү жактаган.

1984 – 1985 – жылдарда Кыргыз мамлекеттик университетинде (Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети – Ж. Ж.) окутуучу болуп эмгектенген.

Республикабыздын ВУЗдарындагы окутуучулук – педагогдук багытындагы жетекчилик ишмердигин тарых илиминдеги изилдөөчүлүк иштери менен айкалыштырып, ал 1985 – 2019 жылдары 19 илимий монография, 4 окуу – методикалык көрсөтмө, 350дөн ашуун илимий макалаларын жарыялады. 30га жакын докторанттардан, аспиранттардан жана шакирттеринен турган илимий мектеби калыптанды.

Т. Кененсариевдин Кыргызстандагы тарых илиминин өнүгүшүндөгү орду, анын Кыргызстандын бүткүл аймагынын Орусияга каратылышынындагы (покорение – Ж. Ж.), адегенде дипломатиялык – соода жолу менен, андан кийин драмалуу аскердик жүрүш менен коштолгон тарыхый процессти кеңири панорамада изилдеген окумуштуу экендигинде.

Аталган маселени 14 жыл тынбай изилдеп, мурунку СССРдеги Москва, Санкт – Петербург, Ташкент ж.б шаарларындагы архивдик жана башка материалдарды ирээттүү иликтеди. Натыйжада, 1998 – жылы Бишкек шаарындагы диссертациялык советте «XIXкылымдын 50 – 70 – жылдарындагы Кыргызстандагы саясий өнүгүү» деген темадагы докторлук диссертациясын ийгиликтүү коргоду. Диссертация жактаганга чейин эле Т. Кененсариев, ондогон жылдар бою изилдеген проблемаларынын мазмунун, мүнөзүн жана илимий жыйынтыктарын 1997 – жылы Бишкекте жарыяланган «Кыргызстандын Орусияга каратылышы» деген монографиясында чагылдырган. Бул эмгек кыргыз историографиясында (тарыхнаамада) салмактуу изилдөөлөрдүн катарында экендиги талашсыз.

Автор бул эмгегинде Кыргызстандын Орусияга каратылышы 80 жылга созулган көп кырдуу процесс болгондугун ачып берген. Түндүк кыргыз урууларынын Россияга кириши 13 жылга созулган процесс экендигин дана көрсөтүп, автор бул процессти ишке ашырууда орус бийликтеринин эки моделди: «1. келишимдер, бүтүмдөр; 2. Куралдуу басып алуу» (караңыз: Кыргызстандын Орусияга каратылышы. – Б. 1997. 307 б.) ыкмасын кодонууп, натыйжада Кыргызстан Орусиянын чыныгы типтеги колониясына айланган деп белгилейт. Ал эми түштүк Кыргызстанды Орусияга каратуу процесси 1873 – 1876 ж. ж. элдик кыймыл менен тыгыз байланышып, анын жүрүшүнө көз каранды болгон деген жыйынтыкка келген. Натыйжада Т. Кененсариев башка тарыхчылардан айырмаланып, «1873 – 1876 ж. ж. көтөрүлүш Кудаяр хандын бийлигине каршы антифеодалдык, Орусия баскынчылыгына каршы антиколониялык, боштондук кыймылдардын органикалык биримдигиндеги диалектикалык жараян», – деп белгилейт, (караңыз: Ошол эле эмгек. 311 – б.)

Докторлук диссертациясын жактагандан кийинки тынымсыз изилдеген кыргыз тарыхнаамасындагы: Кыргызстандын колониялык доорундагы Кокон хандыгынын кыргыздардын мамлекттүүлүгүндөгү орток хандык экендиги жөнүндөгү концепциясы, кыргыз тарыхынын инсандары боюнча жаңы көз караштагы изилдөөлөрү манас таануунун маселелерине арналган эмгектери ж. б. Т. Кененсариевдин илимий чабытынын кенендигин, көп кырдуулугун билгизип турат.

Ал эми XIXкылымдын экинчи жарымындагы XXкылымдын башындагы кыргыз – орус мамилелериндеги «колониялык доор» деп аталган проблеманы 20 жыл тынбай изилдөөнүн натыйжасында, 2019 – жылы Бишкекте жарыяланган: «Кыргызстан оторчулук доорунда (1855 – 1917) аттуу көлөмдүү монографиясы өзүнчө сөз кылууга арзыйт.

Монографиянын көлөмү – 760 беттен турат. Проблеманы изилдөөнүн объектисине жана мазмунуна ылайык эмгек киришүүдөн, 6 бөлүмдөн, 19 баптан, корутундудан жана тиркемелерден турат. Ар бир бөлүмдүн аягында пайдаланылган булактардын жана адабияттардын тизмеси берилген.

Автор өзү белгилегендей, китеп академиялык стилдеги таза илимий эмгек болуп саналбайт. (караңыз: Кыргызстан оторчулук доорунда. – Б. 2019. 3 – б.). Автордун бул эскертүүсү илимий категориялардагы татаал терминдерди, түшүнүктөрдү татаал ойлонуп,

бирок жөнөкөй жаза ала турган дарамети бар экендигин билгизип турат. Эмгек кыргыз тилинде жазылгандыгын, автордун окурмандарды урматтап мамиле кылгандыгы деп түшүнүү керек.

Бир сөз менен айтканда, бул китеп Кыргызстандын 1855 – жылдан 1917 – жылдарга чейинки Орусия – Кыргызстан мамилелеринин колониялык (оторчулук) мезгилиндеги тарыхын өз кучагына алат. Изилдөөнүн хронологиялык алкагында орус оторчулук саясаты, Орусиянын Кыргызстандагы экономикалык саясаты, алардын кыргыздарды өз жерине отурукташтыруусу, социалдык турмушу, элдүү конуштарды түзүү маселелери чагылдырылат. Бул маселелер автор тарабынан архивдик булактарды, совет дооруна чейинки, советтик доордогу жана постсоветтик мезгилдеги илимий адабияттарды пайдалануунун негизинде кеңири иликтенет. Эмгекте жаңы илимий айлампалар киргизилген табылгаларды колдонуу менен, учурдагы объективдүү тарыхыйлык принциптерди эске алып, автор эл аралык дэңгээлдеги концептуалдык көз карашты иштеп чыккандыгы менен баалуу.

Монографиянын мазмунундагы дагы бир жаңычылдык, кыргыз тарыхнаамасында аз изилденген XIXкылымдагы геосаясаттык «Чоң оюн» жүргөн Чыгыш Түркстан, Памирлик кыргыздар жана Памир маселесинин чечилиши сыяктуу татаал маселелердин кеңири берилиши болуп эсептелет. Бул проблемалар Т. Кененсариевге чейин кыргыз тарыхнаамасында профессор Б. Жумабаевдин «Памир: Улуу державалардын ортосундагы геосаясий күрөш» (Бишкек, 2009) деген монографиясында, анан ушул эле автордун 2010 – жылы «Памир маселесинин» алкагында улуу державалардын ортосундагы геосаясий күрөш. (Россия, Англия жана Кытай. XIX кылым) деген темадагы ийгиликтүү жакталган докторлук диссертациясында иликтенген.

Т. Кененсариев китебинде өзүнө чейинки «Памир маселесине» арналган окумуштуулардын эмгектерин да анализдеп келип, алардын ичинде Б. Жумабаевдин эмгектерин мыкты изилдөөлөрдүн катарына кошот. Т. Кененсариев бул жөнүндө китебинин 6 – бөлүмүнүн 3 – бабында минтип жазган: «бул бапты даярдоодо маркум Б. Жумабаевдин изилдөөлөрү кеңири колдонулду. Автор ага терең ыраазычылык билдирет». (Караңыз: Ошол эле эмгек. 701 – б.).

Эмгегинин корутунду сөзүндө автор: «так ушул Теңир – Тоонун батыш – чыгышында, күңгөй – тескейинде улуу державалар: Орусия, Улуу Британия жана Кытайдын геосаясий кызыкчылыктары тогошуп, Кыргызстан «Чоң оюндун» чордонуна айланган, - деген ачык – айкын жыйынтыкка келген. (Караңыз: Ошол эле эмгек. 739 – б.).

Сөзүбүздүн акырында айтарыбыз, элде: «мугалим дүйнө тиреги», - деген сөз бар. Т. Кененсариевдин 40 жылдан ашуун эмгектенген ар – тараптуу илимий – педагогикалык ишмердигиндеги ийгиликтери өсүп келе жаткан жаш муундарга өрнөк, үлгү болуп саналат.

Колдонулган адабияттар

1. Кененсариев Т. Кыргызстандын Орусияга каратылышы. – Б. 1997.
2. Кененсариев Т. Кыргызстан оторчулук доорунда (1855-1917) – Б. 2019.
3. Кыргызстан. Улуттук энциклопедия. 3-том.